

Ֆրանց եւ Ֆերդինանդ կոչուեց, այժմեան կոչուրը՝ իբրեւ պատանի (1848ին) եւ Վիեննայի Միխիլ. Միաբանութեան Գեր. Բարիկեան, Ագարեան, Պօպոճեան, Ըստկարեան եւ Այտեան (Բրաւաբը) պատկերներն:

Գրքին Բ. մասը (էջ 1—79) Միաբանութեան յատուկ ծախքով, այլեւայլ լեզուներով ի լոյս ընծայած գրոց ջանին եւ գիտութեան այլեւայլ ծիղերու բաժնուած, եւ ամենայն մանրամասնութեամբ: Յայտնի է՝ որ ասոր մէջ չկան ուրիշներու յանձնարարութեամբ Միխիլարեան տպարան տպուած ամեն լեզուներով գրքեր, որոնց թիւը քանի մը հազար է: Ի վերջոյ կոյ յուցակ մը (էջ 83) հայերէն, ռուսերէն, կիւրդերէն, եբրայեցերէն եւ ասորերէն տաւերու, որոնք Միխիլարեան տպարանի մէջ փարագրուած եւ ձուլուած են: Կ'ենթադրուի՝ որ տպարանն ասոնցմէ զատ ուրիշ լեզուներու տաւեր ալ ունի, գնած ուրիշ ձուլարաններէ:

Միաբանութեան ծախքով հրատարակուած գրքերն են՝

Հայերէն	323 հատ
Ռուսերէն	9
Գերմաներէն	539
Գաղղերէն	9
Իտալերէն	14
Լատիներէն	69
Լեհերէն	4
Յունարէն	6
Ռուսերէն	2
Տաճկերէն	47
Հունգարերէն	1

Ընդ ամէնը 1023 մեծ ու փոքր գրքեր,

առանց հաշուելու այլեւայլ հատորներն ու տպագրութիւնները, որ անշնանակ չէ, վասն զի գրքերէն գրեթէ 80% այլեւայլ տպագրութիւն ունեցած է, ոմանք մինչեւ 10, 20 եւ 30 անգամ, եւ շատերն ունին հատորներ, մինչեւ 17 հատոր: Գերդեցիկ թղթի վրայ, մեծ խնամքով ու ծախքով տպուած այս շքեղ գրքեր վկայ է՝ որ Միխիլարեանը իրենց զիրենք՝ պատիւ բերող եղանակաւ, որ ներկայացնեն Եւրոպիոյ:

Ծածկին վրայ տպուած է Միխիլարեան տպարանի յուցահանդէս դրած պահարանին եւ աւարտայից փոքրագիր պատկերը. պահարանը շէնուած է Ժ—ԺԵ դարու հայ ճարտարապետութեան եւ նկարչութեան ոճով, քաղցած ճարտարապետական աւարտներու եւ մանրանկարներու վրայէն: Այս ալ կը ներկայացնեն ացելուններուն՝ հայ գեղարուեստը: Գ. Գ.

ԱՅԳՈՒՆ ԹԵՐԹԵՐԸ ԺԱՂԵՓՈՒՆՑ

1. Ի Սրապեան նկարիչը: — 2. Պր. Պօղոսեան հետեւողները կը գտնէ: — 3. «Չեղարակած օգնութիւն» — 4. Մ. Խորենացոյ ընտապատութեան առթիւ: — 5. «Մասին» աղգային հիւսնդանոցի համար: — 6. Դր. Զ. Թորքեան: — 7. «Ինքնակ, վերստին կը հրատարակուի»: — 8. Պարոնեանի ժառանգները գտնուեցան: — 9. Գորդերի մոտեցին: — 10. Մոսկուայի Կ. Զ. Երկրորդ Նիստը: — 11. Ի Ներք Քանանեանի նարստութիւնը: — 12. Գորդերի, ըսյց սիւսւ Լրեր: — 13. Ի Վ. Բ. Գլադստոն, եւ Ի Պրոք. Փր. Միւլլեր: — 14. «Բիւզանդիոն»-ին մեր վերջին պատասխանը: — 15. Ներու անկողն ծնարկիտ զիտակականներ:

Օգտակար գիտելիքներ:

1. Ի Սրապեան նկարիչը: «Բիւզանդիոն» (թիւ 448) գրուած առանձնական նամակ է մը կը տեղեկանանք որ «Մէջք տղիքի» իւզանդարին զծախքէն «Սրապեան», որ երբեքն այնքան անուանի էր Պոլսոյ ընկերական շքանակներու մէջ, ի Սոֆիո վաճաճանք է՝ 67 տարեկան: Կը պակսին ու կը պակսին. եւ յաւերացնուածութիւնն պատասխանաւ շատ զգալի է այս պակասութիւնը . . . Թեւեղտ «Արմ. Ի» մէջ (թիւ 68) կը կարգանք «նորածին հանձար մը» վերնագրով Գովսէփ Փուշմանեանի նկատմամբ պատուաբեր յաջողութիւններ (— իւր երկու նկարներն ի Պարսի մշտնապի արժանապէս են, եւ այս լսելով 2իկազոյի միլիոնատերներն մէկը Պր. Պոլսեմ ընկալման, յանձն կ'առնու յօժարակամ՝ զպոլսոյական բոլոր ծախքերը վճարելու —), սակայն Գուրեանի պէս արդէն ճաշած է եղբր այս բերտաստորը . . . :

2. Պր. Պօղոսեան հետեւողները ի Քոնստ. Եւգեայ ամիս ընդարձակ խօսած էինք թէ Պր. Պօղոսեանի եւ թէ Պր. Բաղդասարի նուէրներուն վրայ: «Նոր-Գարն» (թիւ 60) կը հրատարակէ Եկատերիսողարէն նամակ մը, որմէ կը տեղեկանանք որ Պր. Գ. Թիւթիւնջիէն 3000 ռբ. կը տուէր նոյն նպատակաւ Թիֆլիսի Հրատարակչական ընկերութեան:

3. «Ելքայի» օրէնքն է՝ «Նոր-Գարն» (թիւ 60) կը գրեն Մոսկուայէն որ БРАТСКАЯ ПОМОЩЬ գրքին երկրորդ տպագրութիւնը մինչեւ Մայիս ամիս պատրաստուի իր վրայ: Քառիկ չափ նոր յօդուածներ եւ նոյնչափ նոր նկարներ ու պատկերներ պիտի մանին գրքին մէջ: Արաքսին տեղը նոյնպէս փոփոխուած է, այս անգամ մի այլ նկար յատկապէս պատրաստուած է հայազգի նկարիչ Սուրենեանցի ձեռքով: Գրքին շքեղութեան համար բաւական է ըսելը՝ որ պատկերները գիտնաւոր են եւ տպարանատէր Կուշներեան «ուրա՛մ է իւր այդ գործով զուր քալ Պարսիս առաջնայ յուցահանդէսին»:

4. Մ. Խորենացոյ մատարանին առթիւ: Հին խնդիրներ պիտի շարժարծենք. ճարտարութիւնն ինքնին սկսած է ծամայ հորդել ինքն իրեն. միայն կրկնեք որ «արտաքին հասաշանքներով» պատմագրին առնաւորութեան պարտապատշաճ յարգանքներով, որ շատ իրաւացի կը գտնենք, պատմութեան վաւերականութեան իբր ապացոյց, որդ զենքերով հրապարակ ի՞նչուք, այն օգուտն ունի՝

որ պատերազմի դաշտը թափուր կը մնայ, եւ ճակատամարտը կը մտնի ակերեւոյնի մոգացողի թշնամւոյն դէմ, բայց յաղթանակն ալ բնական է, կ'ըլլայ աներեւոյթ, մոռցածին: Sapienti sat! — Բայց այս չէր մեր բռնկերը: «Մշակի», մէջ (թիւ 58) Պր. Ստ. Մալխասեանցի մասնախոսութիւնն մը դրած է՝ Գերբա, Խորեն եղբայրացոյն՝ Խորենացուց աշխարհաբար թարգմանութեան Բ. տպագրութեան առթիւ: Այս մասնախոսութիւնը կարգաւ առան ելլալով կէտ դրաւ եղին մեր ուշադրութիւնը, թէ որչափ անվարձ են մեր — Հայոցս — ակնբնները դեռ քննադատութեան օգուտներուն, եւ որչափ կը տիրենք դեռ փոյլփոյլելի, գգուելի, շողովել... մոռնարով սովակն թէ անաշտ քննադատներն են ճշմարտութիւն, իսկ փաղարջները՝ Հեղինակի մը թշնամիներն են: Մասնաբերներ մեր խօսքը, ցաւով կարգացին Ստ. Մալխասեանի յօդուածին մէջ թէ թարգմանիչն օգուտած է Պր. Գ. Խալաթեանցի քննադատութիւնէն: «Մենք համեմատեցինք եւ տեսանք՝ կ'ըսէ Պր. Ստ. Մալխասեան, որ որբազան թարգմանիչն ամենայն բարեխաղութեամբ օգտվել է Գ. Խալաթեանցի աշխատութիւնից, դրելով նրա բարձր նկատողութիւններից օգուտ քաղելով, ինչպէս որ Տարբի էր, եւ ի՞նչ է այս երկրորդ տպագրութիւնն առավելից այնքան բարձր է պատճառը, անտարակոյս, մասամբ էլ այս քննութիւնն է: Մի քննադատութիւնից յաջորդ օգտվելուց յետոյ՝ նրա անունն անգամ չէ յիշել (??) մահաւոր երբ թուում է միւս բարձր քննադատութիւնները՝ մենք անարդարութիւն ենք համարում: Արա փխարէն յարմար առիթից օգուտ է քաղում» նոյն Գ. Խալաթեանցին մի քանի կծու եւ վերադարձան խօսքեր ուղղելու...: Այս առթիւ պէտք չէ ծանրանալ Գեր. Թարգմանչին վրայ. ընդհանուր կը տիրէ ինչպէս քիչ մը յառաջ բռնքը, քննադատութիւնն իբր թշնամութիւն նկատելու — դրութիւնը: Քննադատութիւնն ամենուն ձեռքը դնել է ամեն Հեղինակի վրայ դատաւոր նստելու, բայց քննադատեան այն առան միայն կը կործանեն իւր գաղափար բաւական պատճառ. եւ պաշտօնը չունի քննադատին ըսածները ջնջելու. Կը հաստատուին քննադատին յռաջ բերած կէտերը, թերութիւններն եւայլն, երբ Հեղինակը կը պատասխանէ՝ միայն բան մ'ըսած ըլլալու համար: Սովորական երեւոյթ է այս եւրոպական գրականութեան մէջ, եւ անոր համար կան հարկաւորներով քննադատական հանգչեմքեր ու լրագիրներ: Բայց կրնայ քննադատեալն անպատասխանի թողուլ իւր քննադատիչն, ի՞նչ «գրական աշխարհ» ինքնին կրնայ տեսնել քննադատին իրաւունք չունենալու. այս դպարը բնականապէս, չենք կրնար Գ. Խալաթեանի քննադատութեան մեքենայելու. — «Համարել կրիտական թշնամութիւն՝ կ'ըսէ «Մշակ» (թիւ 57) երբ ինչ չըլլում — դժբախտ օնգործը — ինչպէս... օրհնալն անպատճառ — ինչպէս հռչակել գիտութեան ջանքերով լըյս հանած ամեն մի պակասութիւն — դա մի վտանգաւոր մարտեր էր, մի ինքնապաշտութիւն: Եւ այդպիսի Տայրեանութիւններ մենք անուանում ենք շինական Տայրեանութիւնը»:

Իսկ մենք՝ որ նոյն է, ինչեւ ազգասիրութիւնը Այս վերջին յատկութիւնը պիտի երեւան հանենք՝ մեր խնդրոյ նիւթը ըսած քննադատութեան իբր երկրորդ ուշադրան կէտը: «Կոյնպէս ցանկնել էր, կ'ըսէ Պր. Ս. Մալխասեան, որ թարգմանիչը փոքր ի շատ ի նկատ առած լինել այն քննութիւնները, որ վերջերս յոյս տեսան Մ. Խորենացու անձնագրութեան, նրա պատմութեան աղբիւրների եւ գրութեան ժամանակի մասին: Պէտք էր, ասում ենք, ի նկատ առնել այս քննութիւնները, որովհետեւ նրանց եղբայրացութիւններն այնքան յոյնացաւոր — հուսիզի են, որ չէ կարելի անտես անել՝ ի՞նչ է միայն մարդ որոշած չէ լինի նշխարաւոր ինքնից սակնի սիրել խորհնացումը: Մոգիստապատանաւ ուշադրութեան կը յանձնենք այս վերջին «խաղաղ» ճշմարտութիւնը. բայց Գ. Խալաթեանի «Հայկական վէպը» քննադատող Ս. Մ. ին ալ կը յանձնենք այս կէտը... Սակայն այսչափ ճշմարտութեանց դէմ պիտի գտնուին դեռ ձայներ, որ պիտի յուսան — ի գաւ — հանել Խորենացին Ծոր, Կոր, նաեւ ի՞նչ կարելի ըլլայ, Յոր գաւ:

5. «Մալխ» — ակնարկն հետեւեալն է: Առանձնականաց նախադասութիւնները, կտակները կը յիշատակենք, հարկ է որ «Մալխ» ունեցած եւ իրագործած մէկ լաւ գաղափարն ալ արհեստագրենք: «Ազգին տան» համար «բացառիկ» թիւ իր հրատարակել է իբր 16,000 դր. (շուրջ 3400 ֆրանկ) հայկոյնի իւր աղբաւորուն ու հիւանդներուն, յաջողութիւնն մին է, որ քաշալերէլ պէտք է ձեռնադիրողները՝ մերսուսը ապաւայիս մէջ ալ կրննելու այս փոքր: Պիտի ունենայ «Մալխ» իւր հետեւողները...:

6. Գ. Թ. Թիւրքալու: «Բիզանդինի» (թիւ 455) գրութեան առանձնական նմանակէ մը կը տեղեկանանք, որ գրագէտն ու գիտնական բժիշկ Գ. Թ. «վերջերս լեւ Տ. Հասին կողմէ համակրութեան նոր ցոյց էր արժանացել է: Եւ լեւ հասնաւորութիւնն իր անձնական բժշկին շնորհէր է Արիւմ — Արեգական Բ. ատարհանն հանդերձ լալկով (nlaque), Ս. Փրկիչ հիւանդանոցին նախկին բժշկական տեղին մը շնորհաբարութիւնները:

7. «Բիւրա» — Կիւրաքի կը հրատարակուի: Նոր Բիւրաքի հարկն սխած էր Տայ նոր գրականութեան մէջ իր պատշաճ դիրքը գրուել, եւ ահա իւր գաղափարն թօթը կը գտնուէր: Ուրաքն երբ աւետելու որ Աղբիւ 166ն սխած է վերադարձնել հրատարակել, եւ որչափ կ'երեւայ Գ. Խալաթեանի խմբագրութեամբ: Նոր հրատարակութեան մէջ կը շարունակուի «Նոր շրջան» համար պատարաստած ծրագրի, եւ «Եղբայրականութեան» դժ կը տրուի, գոր շատ գովելի կը գտնենք: Ինչպէս Հին «Մալխներն» «Արեւելքները» եւայլն ինքնիցն իր տեսնին, որ աշխարհաբար անցման ժամանակ, շատ կարեւորութիւն կը տրուէր «Եղբայրական անախարկաններուն», բայց նոյն ժամանակներն հայերէն-գիտութեան կը նկատուէր պարզապէս իրեն մաս մը հայ բնագիտութեան, բայց հայերէն լեւ — Կիւրաքի — մեր պատկանեալ առանձնի գիրքը կը լըյսուէր, փասն դի պնշալ պարագայած չէր հայերէն լեւագիտական մասը: Եւրո-

պացի ուսումնասիրաց եւ մանաւանդ Տոյազէտ պրոֆեսորներու կամ ինքեան շատ քիչ արեւադանդ կը գտնէին մեր լրագրութեան մէջ և լեզուագիտութեան պարագայները մասով իսկ կրնային համարել: Բայց փոփոխեցան ժամանակները. վերջին ինդիկներու որոշիչ զճնառուով լեզուական և այսօր եւ մշակուելը: Գրեւ շատ մը նախապաշարեալ գաղափարներ կապած ու կաշկանդած են շատերը գրարար եւ արևարարներ յարաբերութեանց երկրորդական ինդիկներով, որ արգելք կը հանդիսանան լեզուի մը ինքնաշարժին, զարգացման եւ հաստատման... Դեռլերն ճիշդեր կ'ըլլան լեզուագիտութիւնն աւելի եւս մշակելու. բայց "Բիւրակներն" "Հանրագիտութիւն" եւ ազգային թերթներն շատերը կը մասնակցին այս ճիղներու: Հոգ չէ թէ ոմանք՝ ասիէ 2—3 տարի յառաջ գրութեանն ու բուսածները կը կրկնեն (հմտաւ) "Ստուգարանական բառարան, անուամբ դրքի մի վրայդ եկած քննադատութիւնները) կրկնութիւնն ալ ունի իւր օգուտը, ինչորի աւելի կը արածուի եւ կողմնակիցներ կը բազմանան և կը յաւանդ որ "Բիւրակն" առաջինը կ'ըլլայ և Պոլսոյ լրագրութեան մէջ՝ ուղիղ տարագրման թիւրք գործածելու: Սկզբնական գիտարար թիւններն ոչինչ են, եւ միայն աչքի անվարժութեան արգիւնք:

8. Պարսկերէնի փառաբանքն Գաւառեան: "Բիւրակներն" (թիւ 457) կը հրատարակէ հետեւեալ ծանօթութիւնը. "Ինչպէս յայտնի է, այլի 8իկն Պարսկեան արգել մեռած է եւ երկու զաւակներն այժմ կը գտնուին իրենց Տօրեղորքով՝ Ագր. Պոլսոյ. "Բիւրակներն" մէջ (թիւ 461) Պարսկեանին եղբայրը՝ Պր. Մահալ Գ. Պարսեան, կը գրէ Ագրիանուպոլսէն 28/10 Մայիս թուականով հետեւեալը. "Բ. 457 թուին մէջ կարգացի Տօրեղորք գրութեան ու հանդիսացալ եղբորս Զակար Գ. Պարսեանի վերաբերեալ քանի մը տողերն, որոց առթիւ կը հարկադրուիմ հետեւեալն յայտարարելու հրապարակում — Որպէս ծանօթ է, իր մահուանէն քիչ վերջ իր այլին ալ վախճանեալուն, պարտականութեանն ու որտի գրգման հետեւելով (bravo!) իրենց թողած երկու զաւակները բերել տուի քաղաքս և այն օրէն ի վեր իմամոցս ներքեւ կը զարգանան ոչլ առողջ, Գալով այն հաղագսականութիւնն որ ժամանակին մեծաշուքի ծանուցանելով հաշկակեցաւ, պարզ կը համարիմ յայտնել թէ ցարդ այդ հանդիսականութենէն եղբորս որդեկան հայուայն մշ գտնի մ'առնած է, մշ ալ յաջողած էմ այդ գործառնութեան մասին գէթ հաշիւ մը ձեռք բերելու: Ընդունու է համարիմ մանրամասնել թէ ինչպէս պարտականութեանն բերմամբ այս ինչորոյն համար առ Ագր. Պարսիարքարան բառ գիտմանն արարգիւն մնացած են: Մօտ առնելն այդ գիտմանները պիտի կրկնուին եւ մեծայայտ եմ որ այս անգամ արտիւնուար կ'ըլլան... Բնականապէս պէտք է Պր. Մահալ գիտել ուղղակի եւ փիլիսոփայ Հրատարակական Ընկերութեան:

9. Գրեմելի փառաբանք: "Ար. Պարսի" մէջ (թիւ 61) մեր գրագետներու ուղղորակութեան արժանի նախօրոշում մը կայ, որմէ կը քաղենք հե-

տեւեալ հատումը: "Մենք ունինք բարձրագիտականներ, սուսկի պէս արագ բնականութեան հետեւողներն են: Թարգմանիչներն ահագին լեզուն: Բայց դժբախտաբար, շատ քիչն են, որոնք քիչ շատ շուրհք ունին գրելու, որոնց վրայ կարելի է փութահլ: Դժբախտաբար դրանց մեծադէն մասը (տաղանդ Աստուած տայ) մինչեւ անգամ հասարակ հայերէն լեզու չգիտէ եւ — հեղինակ է, եւ շատ անհնար բան այն լեզուից գիտէ, ինչ լեզուից որ թարգմանում է: Մենք ունինք մինչեւ անգամ կառնիկներ թարգմանիչներ, որոնք օտար լեզուն էլ կարգին չեն հասկանում, հայերէն տարբերակ մէջ՝ տառաւորով իրաւ են անուամբ: Մեր լեզուի ու գրականութեան եւ դրքերի հեղինակութեանն ու թարգմանութեանն այս անտարբերութեանն առաջն առնալն մի պէտք է լինի: Անտարակցի տուր, անկաշառ եւ բռնիմաց կրիստիան եւ հայ գրականութեանն մէջ անուն ստացած, Տոյազ լեզուին հմուտ ուսումն առած Գրեմելի միութիւնը: Որքանեղ է դա:"

10. Մակոնայի և Լ. Բ. Երեւոյի Կոմիտէի հետաքրքրական երկու նիստերու վրայ՝ անցեալ ամիս կարեւոր տեղեկութիւնները առեցին. ամբողջութեան համար յառաջ բերելը ի մասնաւորի երկրորդ նիստն ալ, որ առաջինից շատ կարեւոր եղած է "Մշակն" (թիւ 62) կը քաղենք հետեւեալ կէտերը: "Պր. Գ. խալաթեան... մի շարք անունների վկայութեամբ — Հերոդոտից, Մտաբանից, Պլինիոսից, Պալլադիոսից եւ այլն — ցոյց տուց, որ հայ հեղինակները բաւականաչափ հարապատւութեամբ են պահել հին աշխարհագրական անունները: Ինչ կասկած, որ օտար հեղինակների յիշած անունները տարբերվում են հայերենից իրանց սուֆֆիկներով (յետագիւր մասնակիներով): Այսպէս, օրինակ, կարեւորիս — կարեն (Իրազուս)՝ Թուրքիս — Տուպ. Աստիկանի — Հաշտեանց եւ այլն... Ապա գեկուցանողը անցաւ մանի լոքի շրջակայքի անուններին: Դա մի առ. մի անունը մանի ծովանունները — Բոնանեալ, Ուշտունեալ, Վասպուրականի, Աթթամարի, Արճեշ, Վանայ եւ Տուպեան ծով. տեսց, որ Տոյազ մասնագրութեանն մէջ այդ ծովի մասին յիշատակութիւնը — Ե դարեք դէպ չէ անցնում, որովհետեւ գրաւոր յիշատակարաններ այդ դարից այն կողմ չեն անցնում: Գալով նրա շրջակայքի աշխարհագրական հին տեղերին, նա առանձնապէս կանգ առաւ Արճեշ, Արճիկ, Մանաղկերս, խալթ քաղաքների վրայ, որոնց մասին պատմական տեղեկութիւնների հետ՝ տուց նաեւ համառօտ նկարագիր: Վերջը պ. խալթիւսեան առաջարկեց կարգել ըսլոր հայ աշխարհագրական անունների պարբերական ցուցակ, տեղեկութիւններով հանդէս: Այս գործը յանձն առաւ Մ. Վ. Դնիկոսյան իւր բեւեռաձեւերը ստանձնաւորող: Այնպիսով թիւնների վերջնապէս յետոյ է Մ. Վ. Ղաւեան կարգաւ իր գեկուցումը՝ "Աստուհիւն հին քաղաքը, Նկարագրելով Հերակի Աստուհիւն (Տոյազ կանաչ Բաղդադի) գիւղը՝ իր շրջակայքով նրան նմանեցրեց Մարիամիլի արձանագրութեան Աստուխիւն քաղաքի անուն հետ: Ապա ցոյց տալով

այն կարգը, որ գտ կարող էր ունենալ Ղուլիճանի եւ Ղանկիճայի հետ, ուր կան բնեւումներ արձա-նազարութիւններ, եւ այն նշանակութիւնը, որ սե-նեցել եւ Առաքանայի շրջակայքը եւ գլխաւորա-պէս Ղարս-շայի (Վասուրեանի) միջին եւ ստորին հասարակ Արգետոյի նուաճումների ժամանակ, գերազանցող այդ տեղերի մանրամասն ուսումնա-դրութիւնը համարող անհրաժեշտ էր. «Իրկիլքիի Կիսանց, որ այդ ուսումնասիրութիւնը մասամբ կատարվել եւ եւ շատով կը հրատարակվի».

11. † Գեորգ Բաւանիւի եւրոպականացի «Մոսկովայի» կ'ուէ «Մշակ» (թիւ 62), մեզ հա-յորդում են, որ համազօքեալ Գ. Բ. թողած կարողութիւնը 47.000 ռուբլի կը գումար եւ կազ-մում, որ պիտի գործադրվի բարեգործական նպա-տակով, Հանգուցեայի այլերի, Թ. Ա. Վառլաւե Բա-նանեան, որ նշանակված եւ կոտակապար, դեռ չէ որոշել թէ ինչ գործի պիտի յառկանել այդ գումարը: Ուսումնասիրած ամէն կարգի բարեգործա-կան նպատակներու համար մեծամեծ գումարներ որոշած են արդէն եւ հեղացեալ Կ'որոշեն, ուստի եւ չենք գործարարութիւնը դեռ ինչ գործի որո-շում շտապել վրայ, Բայց կրնայ Տիկիւնը նոր Կ'ու-մ'որոշուել, որ թէ մարաւարական, թէ տոհմա-բական եւ թէ կրօնական նկարագրով՝ ուրիշ բա-րեգործական տեսակներով վար չի մնար, եւ — որ-շափ գիտելը — առաջինը կ'ըլլայ այսպիսի բարե-գործական ձեռնարկուններու մէջ: Մեր առաջա-կութիւնն է՝ այստեղ, ուրիշը եւսայլ, հայ օրիւրդ-ներու օժիտ մը պատարասելու գրամագլուխ մը հաստատել: Թարմի. Յովսէփ Ա. Կայսեր առաջին դատարի հաստատած եւ աւտարիք օրիւրդող հա-մար. այսպիսի երկու գրամագլուխ: Եթէ տիկինն սկիզբ ընէ՝ ապահովապէս կը գտնէ հետեւողներ եւ ընկերական խնդիրն մէկ մասին լուծման միջակայն նպատակով կ'ըլլայ գտնէ իւր շափով: Կ'արժէ որ անշիւ ձեռնհաս օրադրերն ինկատողութեան առ-նուէ տան այս կտոր:

12. Գեորգի, Բայ Կիւլ լեւ: «Տարադի» մէջ (թիւ 15) կը կարդանք թէ «Գ. Ըսգեդա-նեան վճուել եւ ինքնայից Ring (??) Թաթարնի ձեւով եւ ամենակատարելագործուած վերջին յա-րմարութիւններով, կրկնակի շարժական բեմով մի շքեղ թատրոն կառուցուի Բաւանում»: Այս գե-ղեցիկ լուրն այնպիսի սխալ տեղեկութիւններով կը տրուի, որ «Տարադի» ժամանակ մ'ի վեր յա-ռաջ բերած ինքնատեղի անուններով պատկեր-ներուն կրնանք: Ring թատրոնը՝ 1881ին այլեւ է եւ հիմնադր չկայ: Այսպէս Ring թատրոնը «Բեյա-րիայում» չէ, այլ երբեմն Պի. Տիլդենինգի (Tiedtgen) վրայ... «Գրամատիկ» ներկայացումներ չեն (այս-ինչն էլէն) տրուում այլ՝ Վոլֆֆինգեր եւ... ին-քարիպում «կառուցուած եւ «Deutsches Volks-theater», իսկ «Վիեննայի ամենալայն փողոցի վրայ, եւ նոր ֆասադը բարձրորդ բայց, թատրոնը եւ Hof-burgtheater, եւ այս վերջինս «Ֆոյեր» (foyer), կը կարգադրուի ամէն լեզուաւ ֆոյեր) մտնողը էլ չի կամենում այնտեղից դուրս գալ, այնքան սքան-չելի եւ դիմեցական են»: Լուր մը տալու համար երբք տարբեր թատրոններ իրենց տեղէն փխա-

գրել եւ երեքին յատկութիւններն ի մեծ մուլէ՛ շատ կը նմանի, — ինչպէս քիչ մը վեր յիշեցինք — «Տարադի» «հայալի» պատկերներուն: Հաս-րակ Գեյ-մի մշաւած cliché մը, որուն վրայ 83 (== 1883) տարեթիւը որոշ կը կարգադրուի, կը ներ-կայացուի իւր «Կապիւսա. ծովագիւրդայ մարտա-նէր» կ'անէ լէի մէջ լազաղող կարասիներն ու — սագերն ապառնել «Տարադի» պատկերներ — Հ.ուր: Ամէն թուի մէջ հաստ մը կրնայ գտնուիլ այսպիսի «հայալի» պատկերներէն... Զինատանի տան-շահները կը ներկայացնէ հին մշաւած cliché մը, պատկերին տակ piquant անուն մը կը հնարուի «Կաթիլի վարդապետների ինկալգեցիկ», Լըրէջ գործին մ'ի հրգեհ մարելու կ'ընդուն (կարգին վրայ գլուխն ու այս առթիւ գործածուած ծածա-պահ սողադարձներն յայտնի կը տեսնուին, տես թիւ 16), եւ սակայն «Գլուխ ինկալգի անտառը» հրաշալի — բանաստեղծական անուամբ կը մըր-տուի՝ այս հրէջը... Անհարկն է ամէն պատ-կերներն յիշել: «Բանները գարու գրան կանգ-նած», խմբարութեան մ'այսպիսի տարբերներն վրայ խորհրդածել կը թողունք իւրաքանչիւր ըն-թեքողին:

13. † Ա. Է. Գլուր-Գոռ, եւ † Գլուր-Ֆ. Գլուր-Միւլլեր: Անգղիա կ'ողջալ իւր կրնանք բռնել, ամե-նէն երեւելի օրգիներէն մէկը զԱ. Է. Գլուր-Գոռն, որուն վեհ միջոց միշտ եւ ամէն տեղ թշուա-նեւուն հետ էր: Ուր մը անցնէ հանուն՝ կը պաշտ-պանք բնիճեալը, գերին: Գնաց Գլուր-Գոռն, բայց յիշատակը պիտի ապրի ընդ երկար արքի եւ յա-շարք սերգներն մէջ, քանի որ էտտէր, անշախտէր գարուն մէջ որրեւ ան այլերի, նկանն ու ստորակը հա-զաղող երկրորդ Գլուր-Գոռն մը կը պսակուի Հան-գիւտ իւր սակերոյ:

Հայ բանասիրութիւնն ունի աւելի մեծ կո-րուստ մը նշանակելու այս անգամ: Վիեննայի հա-մարաբան մէկ ու կէս ամիս յառաջ կորսնցանք էր իւր երեւելի անգլաններն մէկը՝ Գլուր-Ֆ. Գլուր-Բիւլլեր, աշխարհիս առաջին սանսկրիտագէտներէն մէկը, որ լեւանի եղաւ Չատիկ շաբթուի, եւ այսօր (Մայիս 25) կորսնցաւ Գլուր-Ֆ. Գլուր-Բիւլլեր Միւլլեր հայագետը... Ստուգիւ անգարմանել է հայ բանասիրութեան եւ մանաւանդ հայ լեզուագիտու-թեան այս կորուստը: Քրիթիկն Միւլլերը ոչ թէ գիտեր միայն հայերէնն՝ ինչպէս գիտէն շատ մը ուսուցիչներ լոյ գրով, այլ իւրերք քաւել եւ գրով: 1866էն ի վեր նուրբան էր իւր մտադրութիւնը բոլոր արեւելեան լեզուաց, հայերէնի, պարսկերէնի, սանսկրիտերէնի եւն: Իւր «Խրադիկ լեզուագիտու-թեան» (Grundriss der Sprachwissenschaft) եռահատոր գործն ահագին կոթող միւն է, ուր ամ-փոփոսած եւ գրեթէ ամէն ծանօթ լեզուներն, թեպէտ նոր քերականներուն (Բրուգաման, Հիւր-ման են) շատ մը ստեղծութեանց համաժող չէր, սակայն իւր գիտութիւններն եւ հակառակորդներն մեծարեւոյ ու յարգանք կը խլէր: 65 տարեկան հասակի մէջ ստիպուեցաւ թողուլ իւր սիրելի զաւցանչը՝ հայ բանասիրն ու լեզուագէտն ան-մուտք պիտի պաշէ հայագէտ եւ հայաստան քրիթիկ Միւլլերի յիշատակը: Հին հայագետ Արմիւ-

սորենրը (Նեվ, Լազարով) Տեպոչեանն էր մեկնին: Ուրախակն է որ վերջերս սկսան նորերը ելլել: պէտք է ձեռնառու ըլլալ ստանց, վասն զի պէտք ունի հայերէնագիրտութիւնն այսպիսիներու, մինչեւ որ հասնի իւր վերջնական պայծառութիւնը:

14. «Բիւզանդական» մէկ վերջին գործունէութիւնը 2-եր պատասխանին առաջին տողին վրայ էր հրաւիրենք 2-եր «անկողնակալ» ուշադրութիւնը, վասն զի մէկն դէմ՝ 5—6 լրագիր էր վկայեն, թէ ինչ է 2-եր աշխատութեան (մեղք բանքը) պատճառը: Բնական է գիմախը երեսնէ վար առնուլը՝ շատ հաճախական չէ 2-երի, վասն զի — գիմախաւոր չըլլելը շատ նպատասար է «Բիւզանդական»ի Զգուշացէք, պարուն, ներկան նշանակութիւնն չունի, դատաւորը ապագան է. ապագան պիտի կնքէ «Բիւզանդական»ի պիտման գիմախաւորութիւնը: Այս գիմախաւոր ենք Պոլսի, եւ «ճանչցած էինք ազգային եւ լրագրական գործերն ու գործիչները» ըստ յաւելումի բանքը 2—3 տարւան մէջ շատ փոխաւած է Բուզանդականէն: որ «Հայած եղի պէս կուսալ տուաւ... Դաւաւրէժի այնքան անհաւատական աստուպը, այնքան սուտ պատմութիւններ, առանց զանէ անգամ մը հակառակ կողմէ մի մտիկ ըրած ըլլալը:» Փոխաւորուն պատճառը, վասն զի նոյն տունն «Բիւզանդական» չէր հրատարակուեր, այլ «Արեւելք» եւն, որ Բ. ի. սեւակցանութիւնը չէր: Այս 2-եր խոսքերը շատ յարմար էր զանները — 2-երի, վասն զի «Հայաւաստ կողմէ ալ» կարեացած ու մտիկ ըրած ենք: «2-երի պէս հաւատ չէիք ընծայի, ստացող, ազգակործան թեւադրութեանց: Նոյրերն 2-եր յատկութիւններն ուրիշ մի ծանեք, գտող չկայ: «Հայերնիք» դէմ էր զրեկը երբեմն, հիմա «Հայերնիք» աւելի էր պաշտպանեալ 2-եր երբեմն հրատարակուեր... Ահամայ տուինք այս վերջին պատասխանը, վասն զի իր տեսնեք որ «Բիւզանդական» Երազմարտին դէմ ունեցած animositetն փոխադրել էր շատ «Հ. ի. խաղաղութեան վրայ. եւ — այնպիսի բռնութիւն ու նմանութիւններով, որ չենք գիտեր թէ որուն հետ է մեր գործը, քանիստ ամալ փարաւաւ խաղաղի Բ. ի. հետ, թէ... չէջի մը հետ... Եւրոպականիցէ դեռ 2-եր բացած տեղի եւ անտեղի վէճերը Միութեանը դէմ: 2-երի արժանաւոր գործակիցներ չեն պակտի, բայց վերջնականապէս «Տարբէ ծնծեցէն» աւելի արդիւնք մը պիտի չունենայ, եւ մերն ամէն յարմար առթիւ պիտի չանանք մեր պարտաւորութիւնը կատարել, այսինքն գոգուածներէ հայ ազգը՝ գիմախաւորներէն:

15. Երկու անկէն ճշմարիտ գիմախաւորներ: Առաջինն է Արթ. Մեհարազ վարդապետ, որ վերջերս հրատարակեց Մեհարա պատմագիրն եւ խիստ պաշտպան հանդիսացաւ Մ. Խորենացու՝ իբր Ե. (Հիմեդր) գարու գործը: Բայց որովհետեւ թիւ ազգապիտութենէ հետ «պարագային ճշմարտութեան հետեւի էր Մ. վարդապետի միտքը, ահա «Արարատի» մէջ (թիւ Գ. եւ Գ.) անկեղծութեամբ իր խոստովանի, որ Պր. Գ. խաղաղութեան «Հանդէս» մէջ (1897, Լիպտ, նոյն եւ Դեկտ.) եւ Գ. Տեր Միքայէլեանի «Արարատի» մէջ հրատարակած յօդուածներով «որդեւ թէ ինչիս բռնութեան իբր երկրորդականութիւնը հապառանգ

չէինք եւ միտաւ նոյն հետ, որովք վաղուց փոխել են իրենց հայեանքը մեր պատմահայր մասին:» «Այսօր ինծի համար» էր գրէ Մ. Վ., իրաւութիւնն է, որ Միքայէլեան խորհարար անունով մեր ձեռքը հասած Հայոց պատմութիւնը 100 մաս չի կարող լինել: Պորտի գործը համարուել... Ուրեմն համաձայնեալ Պր. խաղաղութեանն էր Գ. Տ. Միքայէլեանի հետ, եւ եւ ընդունաւ է՝ որ Մ. Խորենացին օգոստոսի է 676 թ. (ուրեմն իւր «Եօթներորդ գարուն») հայերեն լեզուով թարգմանուած Մեքէտարիւն ընդունաւ իւրից, հետեւապէս նոր պատմութիւնը այդ գործիւնէն ուլ է... Այսպիսի անկեղծ խոստովանութեամբ հասնել ճշմարտութեան յոյս կու տայ մեզի, որ մեր պաշտպանած գարը՝ վերջնական յաղթանակ պիտի կանգնէ այնպիսի մարերու վրայ ալ, որոնք պատճառ չունին Մ. Խորենացին իբր հինգերորդ գարուն գործ պաշտպանելու, բայց եթէ միայն գիտութենէ գուրու պատճառներ: «Ժամ է զարթոյնիլ ի թնայ...» — Երկրորդ գիմախաւորն է Պր. Մ. Մ. «Արարատի» վերջին խաղաղութեան մէջ լինելով Պր. Արեւելեանի երկու գրաւոր լեզուայ միութեան նկատմամբ գրածը, շատ լայնից կերպով կ'ապացուցանէ մեր տեսութիւնը եւ ընդգրկէ յօդուածագրէն աւելի բնական էր գտնէ արեւելեան լեզուին՝ արեւմտեանն աւելի գաւառ... Ահա անկեղծութիւն մըն ալ, որ ինչքանի, կիսատ հայերեն մը գրողներէն շատեւուն էր պակտի, Արեւելեան հայր թիւրեւ շատ բանի մէջ իրաւացիութեան արեւմտեան հայը, բայց խոստովանի թէ ոչ հայերէնի մէջ... Եւ ելլել այս հայերէնը ուսուցանել ուղիք արեւմտեան հայուն... Թարմար առթիւ պիտի դառնանք այս յօդուածին, այս անգամ տալով միայն, վասն զի շատ ուշ հասաւ մեր ձեռքը (Մայիս 26ին) «Արարատի»: Այս երկու գիմախաւորաց հետեւի ուղղեցրուեալ միայն խօսք մ'ունիք. «Trinke Muth des reinen Lebens, dann verstehst du die Belehrung:» «Զգեցիր անկեղծ իրաւացիութեանը եւ կը հասկընաս արուած ուսումը»:

ՕԳՏԱՎՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

— Պատրիստիքոսեան յայնպէս: Գ. Վ. վերման տարիներն է վեր կ'աշխատէ Դիգիտիլ ձայնագրին (phonographie) թիւրու թիւրինքին անհետացնելու: Գլխավորներն են, խոսելու խողովակին եւ դարձեւոր զլանին անհարթութիւններն, որով խոսողն ձայնը միօրինակեալ անընդհատութեամբ չէր գրուեր գործիքին վրայ: Դարտարագիտ կազմածիք մը շնորհիւ վերացած են այս թիւրութիւնները:

— Առանց լուսայ լուսակներ: Գ. Ռիստել ՝ Royal Society-ի առջեւ ըրած բանաստեղծեան մէջ էր գուշակէ թէ պիտի գտնուէ լուսայ ալ պիտի կարենայ լուսանկարուել: Եղած փորձերէն հաստատուած է թէ ծորելի հանքերէն լուսանք: